

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2017.

**ИМЕНОВАЊЕ ВРЕМЕНА
У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА**
На материјалу дијалекатских речника из Врања, Нишке Каменице и Тимока¹

Свест се одражава у речи као сунце у малој капи воде.

Лав Виготски

Сажетак: Традиционални начин живота у сеоским срединама одвијао се у сагласју с природом и њеним законима, а његови су се сегменти смењивали у оквиру тријаде коју су чинили свакодневица, недеља и празнични дан. Корпус за овај рад представљају лексеме издвојене из три дијалекатска речника са призренско-тимочког терена, који представљају сва три дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области. Семантички нивои који су за ову прилику оформљени, а чија је кључна реч – *време*, као и одговарајући примери из дијалекатских лексикографских остварења устројени у нивове према морфолошким врстама речи, сведоче на својеврстан начин о ономе што је било од значаја у животу једне традиционалне сеоске заједнице и потврђују да су њени припадници увек настојали да се у времену – и током радних и празничних дана, и током смене годишњих доба, и током смене дана и ноћи – управљају што сврхосходније.

Кључне речи: време као трајање, семантички нивои, врсте речи, дијалекатски речници, призренско-тимочки говори.

I

Знаменити британски математичар, космолог и историчар науке Џералд Џејмс Витроу (1912–2000) сматра време² темељном одликом људског искуства: „Наш осећај времена подразумева извесну свест о трајању, а такође и о разли-

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² **време** јек. **вријеме** **1.** (само јд.) **а.** фил. (*пored простора*) један од двају објективних и свеобухватних облика постојања материје који се испољава у виду непрекидног, континуираног трајања. **б.** апстр. трајање онога што постоји, односно што се збива које је условљено и одређено на Земљи њеном ротацијом око осе и револуцијом око Сунца (мерено сатима, данима, месецима, годинама и другим одговарајућим јединицама); ограничено, краће или дуже трајање. **в.** физ. и мат. величина која се протеже бесконачно у прошлост и будућност, бесконачан, континуиран след тренутака без почетка и без краја (РСЈ 2011: *време*).

кама између прошлости, садашњости и будућности. Постоје докази да је наш осећај ових разлика једна од најважнијих менталних способности којом се човек разликује од свих осталих живих бића“ (Витроу 1993: 18).³ Уколико заронимо дубље у прошлост, дознаћемо да је и у такозваним примитивним заједницама постојала нека метода „бележења времена и рачунања времена која се темељи или на фазама природе како их означавају временске промене климе и биљног и животињског живота, или на небеским појавама откривеним елементарним астрономским посматрањима“, док је рачунању времена претходило „назначавање времена које прибављају одређени догађаји“ (Витроу 1993: 27).

Својеврсну, стиховану илустрацију реченога налазимо у Хесиодовом старогрчком спеву *Послови и дани*. Преводац у Поговору овоме делу наводи да „Упутства за земљорадника, која се сматрају изворним делом *Спева*, садрже упутства земљораднику, обавештавајући га кад је најбоље време за орање, сетву, жетву и сечу шуме (...), после чега следе упутства шта и како земљорадник треба да ради у свако годишње доба“ (Хесиод 2006: 67).

*Плејаде, Атланта кћери, на небо када се дигну,
Тада са жетвом почни, с орањем када са неба оду.
Четрдесет дана и тол'ко ноћи скривене буду,
Па се појаве опет, када година мине,
Тек тад је време да срп се за жетву оштри. (ст. 383–387)
У пролеће орат', лети преорат', добро се сврши.
Засејат' угар мекана док је и сипка земља,
Угар разгони усуд, децу безбрижном чини. (ст. 462–464)*

Напоредо с простором, време се сматра једном од централних категорија митолошке слике света. Време као такво „укључује схватање природног и животног времена. Природно време се састоји од астролошких циклуса – сунчаних (година, дан и ноћ), лунарних и вегетативних“ (СМ 2001: *време*). Некадашњи природни темељи мерења времена, сасвим достатни за човека који је све своје послове обављао за видела, који је устајао у свитање, или често и пре но што зазори, а легао с првим мраком, разликују се од данашњег владајућег научног система мерења времена.⁴ Такође, некадашња готово потпуна упућеност човека на сопствену производњу, бављење њоме у оквирима породичне и сеоске заједнице, те тако и пуна зависност од приноса летине и узгоја стоке, чинили су за њега особито важним време и као астрономску и као метеоролошку категорију — заправо, важне су биле све разновидне манифестације и првога и другога времена.

³ Говорећи о усвајању временских појмова од стране детета, Витроу наводи да деца старости изнад годину и по дана најпре усвоје неколико речи које се тичу будућности и да се „искази оријентисани на прошлост умножавају спорије“ (Витроу 1993: 6–17).

⁴ „Колико је дан одмакао обично се оцењује (оцењује а не мери јер не може бити тачности) непосредним посматрањем висине Сунца. (...) Висина Сунца мери се од ока, неком мером за дужину. (...) Има такође и података да је српскоме народу познато и мерење висине Сунца непосредним путем. (...) Каже се да жене познају време када треба носити ручак и ужину радницама у пољу по хладу од кућњег прага“ (Јанковић 1951: 154).

„Наш народ замишља време као нешто што неприметно и невидљиво пролази, тече, лети, као неки конац који рука судбине мота увек у истом правцу“ (Јанковић 1951). Традиционални начин живота у српским сеоским срединама одвијао се у сагласју с природом и њеним законима, а његови су се сегменти смењивали у оквиру тријаде коју су чинили свакодневица, недеља и празнични дан (светак). Дакако, ова констатација не важи само за негдашњи, и то у не тако давној прошлости вођен начин живота у српским селима: „Время свыше суток и в пределах года мы отмеряем по месяцам и дням. У наших совсем недалгих предков было другое счисление – по церковным праздникам и постам“ (Федосюк 2001, 8). При томе су се обичајне радње – значајне за животне потребе појединца као члана заједнице и, пре свега, за заједницу у целини – изводиле у складу са дневним протоком времена (обданица и ноћ, дани у седмици – погодни или непогодни за одређену врсту послова, месеци и годишња доба – у вези са климатским условима, вегетацијом) и са сменом годишњих доба (нпр. календарски циклус празника), за разлику од савременог тренутка, у коме време на сасвим друкчији начин усмерава дневни ритам наших живота и има својеврстан, пресирајући уплив у све области живљења. Да поменемо, на пример, само тзв. дневне миграције, које су код руралног становништва довеле до значајних традицијских промена – до тога да се многи обичаји / обреди у дане појединих празника обављају доцније но што је то народна традиција вековима уназад налагала (Ивановић-Баришић 2004; Ивановић-Баришић 2005).

У различитим цивилизацијама и културама време је посматрано и поимано на много различитих начина, а истраживања тих разноликих начина сведоче „о универзалној повезаности времена и језика“ (Витроу 1993: 23). Појам *времена*, попут још једног – појма *простора*, столећима интригира научнике и надахњује уметнике. То су две жижне теме и хуманистичких и природних наука, њима се баве, између осталих, и филозофија и теологија, и физика и космологија, али ништа мање за њих није заинтересована ни лингвистика. Када је о српској лингвистици реч, неку врсту пролегомене о именовану времена и начина његове сегментације – о временским јединицама, одсечцима, периодима, о сегментима условне и сегментима природне временске сукцесије, представља незаобилазна студија Милке Ивић *Из проблематике надежних временских конструкција* (Ивић 1955–6). И у науци о језику се време посматра као кретање, трајање, протицање – као процес који тече, и управо се у том начину његовог посматрања успоставља веза временске пројекције са просторном пројекцијом: „На временској оси пројектовани су просторни односи (*време* пред нама, испред нас /*време* иза нас), тако да они метафорички пресликавају првенствено кретање човека у простору“ (Ружић 2016: 43).

Ослањајући се на језгровиту констатацију професора Недељка Богдановића – да „народни живот има свој језички израз“, којом се све савршено јасно и тачно казује и без херметичног језика модерне лингвистике, желели смо да и овим прилогом притврдимо да управо *језички израз* сведочи о ономе што је (било) од значаја у животу једне заједнице. И тим смо поводом поново посегнули за драгоценим извором дијалекатске лексике – за речницима „лекси-

кографа аматера“ са призренско-тимочког дијалекатског подручја. Тако корпус за овај прилог чини лексичка грађа из три дијалекатска речника: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије* (2011), Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша* (2004), и Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник* (2008), а преузета је и одговарајућа грађа из богатог лексикографског додатка за Каменицу код Ниша, од истог аутора – *Додатак Речнику села Каменице код Ниша* (2007). Дакле, грађа која за ову прилику представља наш корпус потиче са терена призренско-јужноморавског (Врање), сврљишко-заплањског (Нишка Каменица) и тимочко-лужничког (Тимок) дијалекта. Намера нам је и била, да идући правцем давнашњих историјско-политичких миграција – са југа ка северу, тј. североистоку, одаберемо по један речник који ће репрезентовати све три дијалекатске јединице призренско-тимочке дијалекатске области. Треба рећи и то да су из поменутих речника преузимање оригиналне значењске дефиниције, за ову прилику без улажења у питања адекватности лексикографског интерпретирања семантичког садржаја датих лексема.

У раду су представљене именичке, придевске, глаголске и прилошке лексеме, као и синтагматски спојеви, који се односе на поимање времена као кретања и трајања, на начине његовог сегментирања на мање или веће одсечке, на његово „приписивање“ различитим ентитетима у човековом окружењу. Сама грађа је наметнула формирање значењских низова и лексичких низова оформљених према морфолошкој подели на врсте речи: 1. ВРЕМЕ и ДЕОБА ВРЕМЕНА, 2. ДАН и ДЕОБА ДАНА и НОЋИ, 3. ГОДИНА и ДЕОБА ГОДИНЕ, 4. ДАНИ и ПЕРИОДИ У ОКВИРУ ГОДИШЊЕГ ЦИКЛУСА, ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА И СЛАВЕ, 5. ИМЕНОВАЊА ОБРЕДНЕ ХРАНЕ, 6. ИМЕНОВАЊА ЉУДИ, 7. ИМЕНОВАЊА ЖИВОТИЊА, 8. ИМЕНОВАЊА БИЉАКА, 9. ОСТАЛА ИМЕНОВАЊА И ИЗРАЗИ, 10. ПРИДЕВИ, 11. ГЛАГОЛИ И ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ, 12. ПРИЛОЗИ И ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ, 13. ПРЕДЛОЗИ, ВЕЗНИЦИ, РЕЧЦЕ.

II

Време и деоба времена⁵

бирземан 'једно време' *Съг се стије на душеци, а у бирземан спало се на рогоже.* (Врање 2011); *добо* 'време, доба' (НК 2004); *привреми* 'дође време нечему' *Привремила свиња за прасење.* (НК 2004); *време* в. *женско време* 'менструација'; *временце* 1. мет. дем. и хип. од *време*; 2. астр. дем. од *време* *Да ми дадеш још малко времѐнце, док зберем наре.;* *времѐште* 1. мет. ауг. и пеј. од *време*; 2.

⁵ Редослед примера у оквиру свакога низа и у оквиру њихових потцелина не следи географски распоред (Врање – Нишка Каменица – Тимок), већ су примери слагани по лако уочљивом и најцелисходнијем распореду навођења за сваку од тих целина. Скраћенице за три коришћена извора су следеће: Врање 2011, НК 2004 и НК 2007, Тимок 2008. Ове су скраћенице даване у загради иза примера преузетих из датих дијалекатских речника, осим када је знатнији број примера (углавном преко три) из истог извора навођен sukcesивно у истом пасусу, и тада је скраћеница – економисања простором ради – навођена након последњег примера преузетог из датог извора.

у пеј. значењу 'прилике, стање' *Дошло е такво времиште да не знаш на коју ч стран да пристанеш.*; *заман* 1. 'време, земан' (Тимок 2008); *данџињица* 'данашње време' (НК 2004); *сэгџињица* 'садашње доба, садашњица' (НК 2004); *крај* 2. 'почетак' *Ад, да појдемо од крај.* (Тимок 2008); *крај* 1. 'почетак'; 2. 'крај' (НК 2004)

Реч *време* се, очигледно, може сматрати саставним елементом дијалекатског лексичког система када је о овде разматраним народним говорима реч, али диференцијалност у изради већине дијалекатских речника доводи до тога да се лексема *време* у њима најчешће не даје као посебна одредница, или се не даје њено основно значење, оно које се као прво наводи у *Речнику српскога језика* (РСЈ 2011: *време*), будући да се сматра стандардизованим, или се пак, као што је случај у прегледаним дијалекатским речницима, наводе само синтагматски склоп са овом лексемом као централном (*жёнско време*), искоришћен као замена за један табуисани појам, и изведенице од ње настале (*времёнце, времиште*). У прилог овоме сведочи и забележени глагол *привреми*, иако именице *време* нема посебно наведене, који је притом и леп пример за службу предметка *при-* у означавању тога да је нечему дошло време. На другој страни, међутим, треба имати у виду и то да је у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима уобичајена лексема *добо* у примерима типа *у моје добо то није имало, у старо добо*, а у призренско-тимочким се говорима среће и турцизам *земан / заман* у значењу 'доба, време; раздобље'. У целокупној грађи издвојеној за ову прилику из три дијалекатска речника нашао се, очекивано спрам разматране теме, незнатан број деминутива (и посебно аугментатива), иако је у призренско-тимочким говорима бележена шира употреба именица са деминутивним суфиксима. Забележени примери тичу се управо општег назвања *време*, при чему у лексеми *времёнце* имамо суфикс *-енце*, један од четири деривата суфикса *-це* (иначе најпродуктивнијег за градњу деминутивних именица средњег рода у савременом српском језику) који самостално функционишу. У примеру *времиште* имамо аугментативно-пејоративни суфикс *-иште*, малофреквентан у савременом књижевном језику, док он „у појединим народним говорима представља продуктиван творбени модел“ (Јовановић 2010: 65–66, 106).

Када је реч о релативним синонимима *данџињица* и *сэгџињица*, напомињемо да М. Ивић сматра да је „додељеност значења 'данашњица' изразу *данас*“, што је исправно учињено у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, „очигледно продукт својеврсне метафоризације појма 'постојање у садашњем времену““, будући да се њиме не означава временски период који има свој ток, него је то „специфична, статична, временска датост, којој није прецизно одређен ни почетак ни крај, а под чијим се обухватом налазе многи дани, укључујући и овај данашњи“ (Ивић 2008: 109).

Треба овде скренути пажњу и на именицу *крај* са значењем 'почетак', о чему је већ писано (Милорадовић 1999). Реч је о томе да се два краја, просторно гледано, могу посматрати као супротни један другоме, или пак као два

краја насупрот средини, а овде је значењска категорија времена осмишљена и уобличена према категорији простора – први или предњи крај и задњи крај (уп. *батина има два краја*). Прегледом етимолошких речника словенских језика било је утврђено да је појава лексеме *крај* (/ *конџь*) са значењем 'почетак' општесловенска црта која је у већини словенских језика потврђена као дијалектизам.

Дан и деоба дана и ноћи

Пример за то да се некада нису бројале временске јединице као целине јесте употреба речи *дан*, јер су дан и ноћ поимане као оделите појаве, а не као једна јединица која се састоји од 24 сата, па тако чак и данас има веома мало језика са посебном речју за ову значајну временску јединицу (Витроу 1993: 28). Тако се и у српском језику именица *дан* – као полисемична – користи и за означавање периода дневног светла у периоду од 24 сата и за означавање тога периода у целини (дан + ноћ), и у првом случају она припада групи појмова-периода, а у другом – јединицама временске мере (Кашић 1977: 162).

У овом семантичком низу налазе се, поред неколико општијих назива, и имена дана у седмици, потом имена делова, сегмената дана и ноћи, као и називи везани за излазак и залазак сунца / месеца.

дџн / *дџн* 'дан' *Сваки дџн дооди куд нас*. (НК 2004); *видело* 'дан, светлост, лампа' (НК 2004); *ноћџви* / *ноћџвја* 'ноћи' (Врање 2011); *тежџтник* 'радни дан' (НК 2004); *тежџтник* 'дан у који се ради' (Тимок 2008); *дџлник* 'радни дан' (Врање 2011)

„Наизменично смењивање дана и ноћи код свих примитивних народа представљаше први и најпоузданији, а неко време и једини, начин за мерење времена, те је дан свакако био прва јединица употребљена за ту сврху“ (Јанковић 1951: 153). И даље се у овој броју *Српског етнографског зборника* могу пронаћи подаци који су од значаја и за нашу, за ову прилику сачињену нарочиту збирку дијалекатских речи из призренско-тимочких говора: „Дан, време за које се Земља обрне око своје осе, дели се на дан у ужем смислу – време када је видно – и ноћ. У нашем народном говору нема, као ни у многим другим језицима, неког заједничког назива за дан и ноћ који би одговарао рускоме *сутки*. Делење дана на двадесет четири часа није у народу познато од старина, већ се засебно рачуна и дели дан, а засебно ноћ. Само кад је реч о више дана, онда се под речју дан подразумева време од двадесет четири часа“ (Јанковић 1951: 153–154).

У Нишкој Каменици постоји лексема *дџн* за опште именовање временског периода од 24 часа, а време дана када је видно именује се речју *видело*. У *Речнику говора југа Србије* дат је, због суфигирања карактеристичног за призренско-тимочке говоре, само множински облик лексеме *ноћ*.

Два специфична назива радних дана јесу *тежџтник* и *дџлник*, мотивисани самом природом послова који се на селу обављају сваким даном осим не-

дељом, при чему у српском књижевном језику постоји реч *тежак* за земљорадника и надничара (РСГ 2011: *тежак*), као и реч *делати* са значењем 'обављати неки посао, вршити неку делатност, радити' (па тако и *делатник* 'радник, трудбеник') (РСГ 2011: *делати, делатник*); овде треба подсетити и на лексему *рабџи*, којом се у овим говорима најчешће казује да неко ради.

Дани у седмици⁶

понедељник 'понедељак'; *торник* 'уторак'; *четвртак* 'четвртак'; *петак* 'петак' (НК 2004)

Код назива дана у седмици уочава се само (морфо)фонетизам друкчији од стандардног, при чему указујемо и на суфикс *-ник* м. суфикса *-ак* којим се изводе називи за прва два дана у седмици.

Делови дана и ноћи⁷

изноћ 'у свитање, у цик зоре' (Врање 2011); *свањивање* 'свањивање' (НК 2004); *расвањало* / *свањало* 'свитање, праскозорје' (НК 2004)⁸; *расасвањање* 'свитање' (Тимок 2008); *расамнување* 'свануће' (Врање 2011); *освањавање* 'свањавање' (Врање 2011); *заман* 2. 'далеко после сванућа, пре подне' (Тимок 2008); *пладне* 'подне' (тако и *пладниште* за овце – *пладнују овце*, нап. С. М.) (Врање 2011); *пладне* 'подне, средина дана' (НК 2004); *ручково време* 'време ручка, подне' (Тимок 2008); *екендија* 'средина времена од поднева до заласка Сунца' (Врање

⁶ Примање хришћанства и потискивање имена дана с паганским обележјима довело је у неким језицима до тога да се почетак седмице везује за *недељу* – тзв. библијска недеља, или за *понедељак* – тзв. народна недеља, каква је у српском језику, где се, међутим, *среда* као средишњи дан седмице броји у односу на недељу. У називу *понедељак*, у српском и многим словенским језицима (са различитим морфофонетским ликовима), исказује се и релација у односу на претходни дан, а *уторак*, *четвртак* и *петак* имају у своје корену редни број, те и српски језик припада веома бројној групи језика у којима се примењује више од једнога принципа у именовању дана у седмици. Ови називи дана у народним говорима сведоче о поменутој комбинацији паганских и хришћанских веровања, али и о међукултурним те међујезичким контактима у именовању дана (Бошњаковић Жарко 2006б).

⁷ „У разним крајевима настањеним српским народом дан се дели на разне начине, а поједини делови дана не зову се свуда исто. Јутро, подне (негде пладне) и вече претстављају општу и основну поделу дана која је свима заједничка, док се мање поделе нешто разликују. Осим тога, за неке делове није сасвим сигурно да ли их треба уврстити у дан или у ноћ. Изгледа по свему да народ не рачуна да дан почиње са изласком Сунца – још мање да његово трајање износи од 6 до 18 часова – него од онда од када постане видно. (...) Најтачнији подаци о деоби дана у народу који стоје на расположењу јесу из околине Бољевца. *Зора* је чим се Венера појави на небу, а од тога времена па до *сванућа*, када зора забели на истоку, има два часа; од сванућа до излаза Сунца има један час. (...) Наредно доба јесте *мали ручак*, око осам часова, затим *велики ручак*, око 13 часова, који се зове још и *пладне*. На три часа пре заласка Сунца је *икиндија* или *заранци*, а *предвече* је 'на један час пред мрак'. Време од тренутка када Сунце почне залазити па док траје црвенило на небу зове се *заод*, а када ово црвенило нестане наступа *вече*' (Јанковић 1951: 155).

⁸ Примери овога типа могу се срести у речничкој грађи из Нишке Каменице са вокализаним полугласником у свим позицијама.

2011);⁹ *икиндија* 'време пре заласка сунца, касно поподне' (НК 2004); *примрак* 'сутон, први мрак' (Тимок 2008); *акшџм* 'залазак сунца; први мрак' (Врађе 2011); *стџвиџало* 'време када почиње да пада мрак' (НК 2004); *стџвиџање* 'смрквање, падање мрака, смрчивање' (НК 2004); *тџвнина* 'тама, мрак' (НК 2004); *тамноћа* 'тамнина, помрчина' (Врађе 2011); *пџлноћ* 'поноћ' (НК 2004); *неџдобо* 'касно у ноћ' (НК 2007); *прџви пџтли / пџтлови* (НК 2004); *дрџги пџтли* 'петлови који се чују око три часа' *Кад дрџги пџтли запојаше, ми смо већ били на пџт*. (Врађе 2011)

Почетком дана може се сматрати време када свиће и када се сунце појављује на небу, док се крајем дана може сматрати време када сунце нестаје са неба и када се смрчавује. Када свиће или свањава, тј. постаје светлије, тада настаје *сџвиџало* или *осџмнување*. Занимљив се паралелизам може успоставити између лексема *изноћ* и *примрак* (незабележених на истоме терену), код којих се предлозима казује излазак из једнога доба дана, тј. из ноћи, и примицање истом том добу, и управо се ови прелазни периоди именују „уз помоћ“ тога дела дана и његове основне карактеристике.¹⁰

Занимљива је синтагма *ручково време*, где је начињен односни придев изведен од именице *ручак*, за разлику од књижевне генитивне синтагме *време ручка*.

Лексеме којима се наговештава падање мрака – сумрак, па потом и мрак или тама, заснивају се на томе да је напољу *тџвно / тџмно*.

Синтагме типа *први петли / петлови* заправо се везују и за почетак дана, јер премда се ови петлови оглашавају док је још помрчина, њихово оглашавање најављује нови дан.¹¹

Излазак и залазак сунца / месеца

изгрџвак 'изгрев сунца' (Врађе 2011); *заџд* 'залазак сунца' (НК 2004); *заџод* 'залазак сунца' (Тимок 2008); *заџтка* 'залазак' *Глџдај да докараш крање на заџтку*. (Врађе 2011); *бабџаци* мн. 'време уочи појаве месеца' (Врађе 2011)

Време изласка / заласка сунца уписује се „у општији појмовни модел простора, организованог према двема основним физичким осама: исток – запад и север – југ“ (Бартмињски 2011: 410). „Излазак сунца у смислу в р е м е

⁹ *Икиндија* је време поподневне молитве код муслимана. *Икиндија намаз* се клања кад сунце крене са половине неба нагињати према западу, па све до акшама, тј. до сумрака.

¹⁰ „Српски народ добро зна да ноћ и дан нису увек исте дужине. О дужини ноћи нарочито се води рачуна око великог Божића, јер постепено краћање ноћи сигуран је знак да се родило ново Сунце, које од тог часа почиње расти и јачати да би поново кренуло природу из мртвила“ (Јанковић 1951: 159).

¹¹ О времену оглашавања првих петлова пише Н. Ђ. Јанковић позивајући се на М. Ђ. Милићевића: „Сада се може прећи на ноћ и њено дељење. Доба ноћи оцењује се по звездама, месецу и Венери. (...) Према Милићевићу, ноћ се дели на *сутон*, *сумрак*, *мрак*, *мркли*, *вечеру* и *велику вечеру*, што све спада у *вече*: потом долази *неко доба ноћи*, *глуво доба*, *по ноћи*, *први* (око 1 сат по поноћи – нап. С. М.), *други* (око 2 сата по поноћи – нап. С. М.) и *трећи петли*, иза којих настаје зора“ (Јанковић 1951: 157).

на доводи се у везу са светлом и даном.“ (...) „Са друге стране, залазак сунца доводи се у везу са надоласком тамом и ноћи (...) то је време завршетка послова и спремања за починак“ (Бартмињски 2011: 411).

За излазак сунца издвојен је само један назив – *изгревак*, који није мотивисан самим појављивањем сунца на небу него његовим својством одавања топлоте, као једном од његових двеју основних карактеристика, док се у основи назива *заод* (и у суфигираном *заотка*) налази глагол *ходити*, а не *лазити* (уп. именицу *залазак*).

У вези са називом *бабљаџи* можемо само поменути могући лунарни карактер бабе као старе женске особе; наима, у *Српском митолошком речнику* се под одредницом *бабини козлићи*, која означава изненадно снежно невреме око Благовести, у народу најпознатије као *бабини јарци*, чита и следеће „Поређење са веровањима разних народа указује да би баба могла представљати лунарно биће, а јарићи месечеве српове, односно светли и тамни месец“ (СМР 1998: *бабини козлићи*).

За овај прилог прибавили смо, имајући у виду постојеће старије податке у *Српском етнографском зборнику* са терена Скопске Црне Горе (Јанковић 1951),¹² називе делова дана који се и данас чују код старијег српског становништва у Кучевишту, селу у региону Скопске Црне Горе.¹³

Деоба дана

*Дън је дън къд ће се развидели убаво све док не падне мрак, докле се не стъмни... Прѣкусак:*¹⁴ *пред пладне, као доручак. Пладне: време за ручак, тѣд је слунце најви́соко. По ручок о́коло 5 саат на́пре га викале обед* (мала закуска пре вечере), *а после дооди вечера. По казивању информатора, не срећу се мала и голема икиндија, већ само икиндија: икиндија слунце кѣд заођа, пред ноћ иде.*

Деоба ноћи

Мрак: мрак, помрачина, не се види ни́што. По казивању информатора, само се чује вечера, изрази мала и голема вечера се не употребљавају. Први петли / петлови (дублетна форма) *пред зору појеу, па се накачау по њим дру́ги, па трећи петлови...*

¹² „У Скопској Црној Гори зна се за зору, прекусак, пладне, голему икиндију, малу икиндију и заођење Сунца“ (...) У Скопској Црној Гори разликују се: *мрак, мала вечера, голема вечера, подноћ, први, други и трећи петли*, а време пред зору зове се *д'н*“ (Јанковић 1951: 156–157).

¹³ За представљене податке захвалност дугујемо колеги Богољубу Нинићу, родом из Кучевишта, који их је добио од три саговорника у своме родном селу.

¹⁴ *kûs* 2. *što se jednom odgrize > zalogaj* (...) *postverbal od sveslay. i prasl (*kǫsъ) kûsati, kûsām impf. 1. gristi, 2. naglo jesti, 3. žvakati* (Skok, *Knjiga druga, K — poni*¹ Zagreb 1972).

Година и деоба године

„Поред дана, друга најважнија природна јединица времена јесте година. Ипак, мада свака година нормално даје исти циклус појава, човек је тек постепено научио да различита годишња доба обједини у одређену временску јединицу (...) јер је под 'годином' првобитно подразумевао период вегетације. Постоји важна разлика између природне године, то јест периода годишњег обртања Земље око Сунца, и рагарске године. Прва нема природни почетак или крај, док их друга има“ (Витроу 1993: 29).¹⁵

Поред општих назива, овај семантички низ садржи и имена годишњих доба, месеци, као и неких других, значајнијих периода током године.

годишњина 'годишњица, година дана' (Враће 2011); *годин* 'година' (НК 2004); *година* 'годишњица' *У недељу ће стаљамо годину на деду.* (НК 2004); *годинка* дем. и хип. од *годин* (НК 2004)

У говору Нишке Каменице могућа семантичка двозначност „преудпређе-на“ је општим називом за годину који има нулти наставак – *годин*, док се познати, стандардни лик *година* употребљава само са суженим значењем – подушје које се даје на годину дана од нечије смрти.

Уз пример *годинка* напомињемо да је од стране граматичара утврђена малобројност деминутивних именица са суфиксом *-ка* у српском књижевном језику, док је овај суфикс у призренско-тимочким говорима „најпродуктивнији деминутивни суфикс за грађење деминутивних именица женског рода“ (Јовановић 2010: 62).

Годишња доба

пролет 'пролеће' (Тимок 2008); *есен* 'јесен' (НК 2004)

„Што се тиче поделе године на годишња доба, може се рећи да се она доста разликује од астрономске поделе. Пре свега, народ дели годину на летњу и зимску половину (...). Летња половина је од Ђурђевдана (...) до Митровдана (...), а од овога до Ђурђевдана зимска половина. Негде се међутим рачуна да је зимско полугође од Божића до Петровдана, а летње од овога дана до Божића. (...) Постоје и друге поделе године на извесне периоде са посебним називима, а рачунају се од једног до другог празника, али остаје као основно деоба на четири годишња доба“ (Јанковић 1951: 171).

Месеци

јановар / јанувар 'први месец у години, јануар' (Тимок 2008); *јанувар* 'први месец у години' (НК 2004); *вебрувар* (НК 2004); *сечко* 'јануар' *Голем сечко јанувар.*

¹⁵ „Када је у питању назив једне од најдужих временских јединица мере, можемо констатовати да је свака група језика, уз понеки изузетак, имала самосталан развој. Наиме, из заједничког прасловенског фонда блискозначних лексема, јужнословенски језици и руски узели су *годину*, а западнословенски (...) и украјински реч *рок*. Лексема *лето* је регуларна у словеначком, а архаична у остлаим јужнословенским језицима“ (Бошњаковић Жарко 2006а: 36).

Мали сечко вѣбрувар. (НК 2007); *сечко* 'први месец у години, јануар' (Тимок 2008); *сетѣмбар* 'септембар' (НК 2004); *сектѣнбар* 'девети месец у години, септембар' (Тимок 2008); *октѣмбар* 'октобар' (НК 2004)

„За сваки месец у години постоји више народних назива, али и по селима се у данашње време углавном чују општа имена, а српска само изузетно, махом уз неке пословице или уобичајене речи. У писаним споменицима из прошлости ова имена такође су ретка, али се ипак могу наћи у по гдекојој црквеној књизи, минеју, календару (Јанковић 1951: 162).“

У забележеним називима месеци и годишњих доба уочава се (морфо)фонетизам друкчији од стандардног, али и један нарочити народни назив за месец јануар и(ли) фебруар – *сечко*.¹⁶ Надаље, наведени пример из Нишке Каменице сведочи о могућности приписивања овога назива и првome и другоме месецу у години, а дистинкција се прави атрибуирањем по јачини хладноће која у датоме месецу влада – *голем* или *мали* (*сечко*). Н. Ђ. Јанковић у своме делу *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба* помиње народна имена месеци, па тако и јануар – *сечањ*, фебруар – *сечан*, *сечко*, *сечка*, *велики сечко* итд.; не улазећи у узроке неслагања који се могу тицати дужине периода који носе народне називе, напомињемо да Јанковић бележи да се име *сечањ* могло односити чак на прва три месеца у години (па тако и *мали сечко* за март) (Јанковић 1951: 163).

Остали периоди током године

мејугнѣвице / мејуднѣвице 'дани између 28. августа и 21. септембра, то јест између Велике Госпојине и Богородице, међудневице' (Тимок 2008); *мратиње ноћи* 'дуге ноћи, ноћи најпогодније за прела' (Тимок 2008); *Мратиње ноћи* 'ноћи у току Мратинаца, које се сматрају најдужим ноћима у години' (НК 2007); *лупење* 'доба године када се љушти кукуруз' *Баиш некако у лупење дојдоше та ме запросише*. (Тимок 2008); *займци* 'хладни дани у последњој недељи марта' (Врање 2011); *бабина недеља* 'последња недеља у марту' (пада снег јер *не да се баба*) (НК 2004); *бабље лето / сиротињско лето* 'михољско лето (лето у јесен)' (НК 2004); *циганско лето* 'временски период од 12 дана после Митровдана' (НК 2004)

Мејудневице, у Тимоку забележене са дублетним фонетским ликом, свакако се у народу сматрају значајним и због чињенице да се крај овога периода везује за равнодневицу, када дан и ноћ једнако трају, а то је 23. септембра (када није преступна година). То су „дани од Велике Госпође (15. VIII) до Мале Госпође (8. IX)“ и „тих дана народни травари и видари беру лековито биље. За овај

¹⁶ Колегиници Марини Јуришић захваљујемо на следећој причи из Врањске Пчиње, која отприлике гласи овако како је овде наводимо, а среће се у неколико сродних варијанти на поменутоме терену. Једна тврдоглава бака одлучила је да пркоси зими, тврдећи да је зима већ прошла, па је повела своје козице на испашу у планину. Сечка је то изнервирало, па је замолио Марту да му позајми неколико дана, а онда је пустио јак мраз, те су се бака и козе смрзле. Оно што је заједничко свим верзијама ове приче је то да је Сечко (фебруар) позајмио дане од Марте (март).

период везују се у српском народу и различита веровања и забране (СМР 1998: *међудневице*).

Празник Св. Мрата пада 24. новембра по новом календару, а Мратинци су код Срба познати као „вучји празници од 9. до 14. XI, понегде од 9. до 17. XI“, када „по веровању, Св. Мрата управља вуцима и упућује их (...) куда треба да иду и чију стоку да кољу“ (СМР 1998: *Мратинци*).

Пример дат уз лексему *лупење* на најбољи начин илуструје одређивање времена према значајним привредним активностима, онима које су се у традиционалној сеоској заједници тичале пољских радова, док сами датуми нису били од нарочитог значаја.

Код порекла речи *зајмци* може се претпоставити да је реч о данима које је март могао *позајмити* од протеклог хладнијег месеца – фебруара, а свакако да је за заједницу чија је пољопривредна производња зависила у великој мери од временских услова било веома значајно хоће ли ударити мраз у рано пролеће.

Бабини дани су у време између 1. и 9. марта, а у питању је Баба марта – „народна персонификација месеца марта и његових непредвиђених и наглих временских непогода“ (СМР 1998: *Баба марта, бабини дани*). *Бабиним летом* могу се називати дани од Петковдана до Митровдана, „а и други топли јесењи дани“, па тако и они око Михољдана, и они се у народу називају *михољско* или *сиротињско лето* (СМР 1998: *бабино лето, Михољдан*). Свакако, синтагматска назвања ових јесењих дана одражавају њихову позност и скромну топлину, недовољну да се неко добрано огреје, именујући летом период који то заправо није.

Дани и периоди у оквиру годишњег циклуса, животног циклуса и славе

„Годишњи обичаји су повезани са празницима који имају свој устаљени и датумски утврђени временски циклус“, јер празнични дани подразумевају обављање одређених обичајних радњи, а од њиховог су правилног извођења зависили опстанак и добробит заједнице. „У животу људи, како у прошлости тако и данас, смењују се дани који имају, за њих, различита значења, односно различито су вредновани. Свакодневни сеоски живот био је обележен сталним смењивањем радних дана, када је било време обављања разних послова везаних за потребе чланова породице или шире сеоске заједнице, и нерадних – тзв. празничних дана, када се животни ритам свакодневице мењао и прилагођавао новонасталим околностима“ (Ивановић-Баришић 2004: 257). У оквиру годишњег циклуса празнују се током календарске године одређени дани – појединачно (у породици) или колективно (сеоска заједница).

Овај семантички низ има три потцелине, које се тичу годишњег циклуса празника и обичаја (у оквиру кога су издвојени називи везани за тзв. *благе дане*), потом животног циклуса, па славе, а неколико је назива остало ван поменутих целина. Представљени називи у свим потцелинама углавном су веома провидне мотивације, а и аутори речника су се у оквиру значењских дефини-

ција постарали да објасне порекло имена из одреднице. Такође, знатнији је број забележених синтагматских спојева у овој низу.

Општи назив за празнични, нерадни дан је занимљиво мотивисана сложеница *дђбардан* (Тимок 2008), тј. синтагма *дђбар дан* (НК 2007). Овде треба подсетити на два назива за радни дан – *тежђтник* и *дђлник*, представљена у оквиру семантичког низа Дан и ДЕОБА ДАНА И НОЊИ.

Годишњи циклус празника и обичаја

Прђчиста седмица 'у којој је велики празник Ваведење Пресвете Богородице, 4. децембра по новом календару' *На Прђчисту се не перђ.* (НК 2004); *мђчкин дђн* 'Дан св. Андреје (13. децембар по новом календару)' *на пђнђер тђрамо вђрен кђрен* (НК 2004); *некрђштени дђни* 'дани од Божића до Богојављења, дани када Исус још није био крштен' (Тимок 2008); *Нејђтке* 'Крстовдан, дан пред Богојављење' *На Нејђтке се пђсти за Богојављење. – На Нејђтке се едђ насђљ остђл од Бђдњо вђче.* (НК 2004); *Зарезђч / Зарезђј(а)* 'Свети Трифун, 14. фебруара. Тога дана се симболично зареже винова лоза у винограду.' (Тимок 2008); *Голђми Спђсовдан* 'Вознесење Господње, Спасовдан' (Тимок 2008); *совђта субђта* 'субота пре зимских задушница' *На совђту субђту нђсмо работђле, ни плђле, ни ткђле, да не искђчав усђви.* (натприродно биће, изазива гнојне чиреве; нап. С. М.) (Врање 2011); *постђ* мн. 'пост, дани поста' (*на постђ...*) (НК 2004); *средопђс / средопђсје / средопђсница* 'средина неког поста' (Тимок 2008); *лђда срђда* 'прва среда Великог поста' (НК 2004); *Крђтка недеља* 'седмица пре Месних поклада. Тих дана се не праве свадбе да брак не би био кратак.' (Тимок 2008); *Сђрница / Сђрна недеља* (и *сђрни петђк*) 'седмица пред ускршњи пост када се не једе месо, већ сир и други млечни производи' (НК 2004); *Голђми постђ* 'ускршњи пост' (Тимок 2008); *Тђдорица* 'прва недеља поста, Чиста недеља' (НК 2008); *Честђти понедђлник* 'Чисти понедђлак, први дан ускршњег поста' *На Честђти понедђлник свђ се вђри на вђду.* (НК 2004); *Честђта недеља* 'Чиста недеља, прва недеља Ускршњег поста', *Честђти петђк* 'петак у Чистој недељи', *Честђти понедђлник, Честђти тђрник, Честђти четвртђк* (НК 2007); *Рђспети петђк* 'Велики петак, петак пред Ускрс' (НК 2004); *рђса срђда* 'четврта среда после Ускрса. Изјутра се бере магијска биљка *руса*.' (Врање 2011)

Овде из разлога економисања простором нисмо наводили бројна имена празника у чијој је основи име свеца, тј. називе у којима први део сложенице чини име свеца коме је дан посвећен, а други део сложенице представља реч *дан* (*дђн*), већ смо дали све друге народне називе за поједине празнике или празничне периоде.

На дан Св. Андреје „се обављају разни обичаји у вези с првобитним култом медведа. (...) Тада се не сме поменути име мечка, већ се медвед назива *она* или *тета*. Уочи или рано на дан Св. Андреје домаћице су кувале кукуруз и износиле мечки за вечеру на кочину, дрвљаник или на кућни кров, што се објашњава као жртва прецима који се јављају у животињском облику“ (СМР 1998: *мечкин дан*).

У српском народу се верује да су у раздобљу од Божића до Богојављења „нарочито активне зле силе и демони, па због тога треба предузимати посебне мере

передострожности и заштите. Тада, нарочито ноћу, није добро излазити из куће“ (СМР 1998: *некрштени дани*), пре свега због тога што су се током ноћи појављивали *некрштенци* (душе деце која су умрла пре крштења), „нарочито у време некрштених дана – од Божића до Богојављења. Била су то опасна, зла бића. (...) У Стублини крај Врања веровали су да жена после порођаја не сме сама да остане у мраку. Тада би, наиме, могла наићи на некрштенце, који би јој се обесили о груди и исисали јој све млеко. Породилња и новорођенче били су најчешће али не и једине жртве. После сусрета с тим некрштеним душама стоци би такође пресушило млеко“ (Бандић 1991: 179; СМР 1998: *некрштенац, некрштени дани*).

Свети Трифун из Фригије погубљен је у трећем веку п. н. е. „По предању, од дана његове смрти нестали су инсекти који су уништавали винову лозу, па су виноградарци узели Св. Трифуна за заштитника винограда“, и он се с њихове стране прославља попут сеоске славе. „У селима источне Србије назива се *Орезач* или *Заризој*, јер се на његов дан обавезно зареже једна или три гице, а одрезана лоза прелије се вином“. (СМР 1998: *Трифундан*)

Луда среда је дан на који не ваља ништа радити, а особито то важи за жене и њихов ручни рад, како је бележено у више области јужне и југоисточне Србије, пошто би могле полудети оне које нешто раде (понегде се помиње и падавица као могуће обољење услед непоштовања ове забране), а како је стока у руралној заједници важна као извор егзистенције, опасност се може и на њу односити уколико газда *прегреши* – овце могу да *побрљаве*. Посао ваља само започети, али не и обављати га дуже, и у том случају се сматра да ће он напредовати *као луд* током године (Недељковић 1990: 142).

У етнографској литератури наводи се да је седмица под именом *кратка недеља* позната управо у тимочким селима, а стоји још и следеће: „не шије се одећа јер се, по веровању, неће доживети да се поцепа“ (СМР 1998: *кратка недеља*).

Чиста недеља или *Честића недеља*, са сасвим примереним повезивањем честитости са (духовном) чистотом, позната је и као *Тудорова недеља*. „Стари људи су прва три дана ове седмице једноничили. Прва два дана ове седмице, понегде и четири, не кувају се јела“, а будући да период Великог поста не подразумева само уздржавање од хране већ уздржаност и скромност у свему – девојке не носе накит, не пева се и не игра у колу“ (СМР 1998: *Чиста недеља*). На први дан Чисте недеље, одмах по Покладама, чисти се изјутра све суђе од масноће, а истога се јутра почисти и кућа (СМР 1998: *Чисти понедељак*).

Руса среда се у јужној Србији зове и *Руса*, а важи за празник на који је најповољније израђивати црепуље, јер ће тако бити најтрајније. Она спада у покретне празнике и пада у четврту среду по Ускрсу (Недељковић 1990: 198). У вези са овим су и *русалке*, бића сродна вилама, о којима су присутна веровања у источној Србији: „Духовску или ’русалску’ недељу сматрали су, без сумње, празником русалки. (...) Као ни на друге важније празнике, тада се није смело радити. (...) Посебно су на то морале pazити жене, које су иначе биле у највећој опасности. Оне, пре свега, нису обављале своје женске послове: нису прале веш, нису преле, ткале, нису се бавиле повртарством“ (Бандић 1991: 155–157).

Благи дани

блажан дџн 'дан када се не пости' (НК 2004); *благдџн* 'дан када се мрси' *Сиротиња* и на *благдџн пост* (Врање 2011); *блажичњаџи* 'дани од Божића до Богојављења када се може јести мрсна храна свакога дана, па и средом и петком' (Тимок 2008); *блага срџда* 'дан када се не пости, када се мрси' (НК 2004); *благџи пџтак* / *благџи пџтак* 'дан када се не пости, када се мрси' (НК 2004)

У *Српском митолошком речнику* налазимо да су *благи дани* заправо сви дани у које се празнује неки светац (уп. *благдан*). Постоје два петка на које се мрси током године – *Благи пџтак*, у оквиру седмице познате као *Светла недеља*, прве по Ускрсу, и други, који је у оквиру *Тројичке недеље*, први након Тројица. „У источним пределима Србије 'блажити' има значење мрсити, јести 'благоту' (млечне производе) од 'блага' (стоке)“ (СМР 1998: *благи дани*, *Благи пџтак*).

Животни циклус

кџтка 'дан када испрошена девојка шаље младожењи дар с китом цвећа' (Врање 2011); *дрварско вече* 'У суботу, уочи свадбе, мушкарци из младожењине куће, а и суседи, ишли су у шуму да дотерају дрва. Увече су се гостили и веселили у свекровом дому. Највише су певали шаљиве и веселе песме.' (Врање 2011); *пџјутро* 'излазак на гроб првог јутра после сахране покојника' (Врање 2011); *јутрина* 'излазак на гроб првог јутра после сахране покојника' (НК 2004); *субота* / *суботница* 'парастос прве суботе по сахрани' (Тимок 2008); *субџта* 'прва субота од дана смрти као и остале до четрдесет дана' *Давају субџту на дџду*. (НК 2004); *четерџс дџна* 'једно од подушја' (НК 2007)

Слава

зџслуг(а) 'дан уочи првог дана славе' (Врање 2011); *пџвечерје* 'вече уочи крсне славе; вечера уочи славе' (Тимок 2008); *пџвџчџри* мн. 'вече уочи славе, вечера уочи славе' *Идџм у тџткџни на пџвџчџри*. (НК 2004); *пџтериџа* 'други дан крсне славе' (НК 2004); *рукавџчка* 'трећи дан слављења крсне славе' (Врање 2011); *паничџџин дџн* / *растурница* 'трећи дан крсне славе када се чисте чиније (панице) од остатака јела и када дођу комшинице да узму своје панице које су дале слављеници на послугу, а она их тада почастџи оним што је остало од славе. Овај дан се још зове и женска слава.' (Тимок 2008); *есџџи светџџ* 'јесења слава' (*Гмитровдџн и Свџџџи Борђа су есџџи свеџџи*.) (НК 2004); *зџмџџи* / *зџмски светџџ* 'зимска слава' (НК 2004)

Скрећемо пажњу на два занимљива назива у вези са славским данима: *зџслуг(а)* је дан уочи првог дана славе, а његово је име мотивисано отпочињањем служења гостију (уп. префикс *за-*), будући да се у овим крајевима Србије слава почиње светковати дан или вече уочи крсне славе. Забележен је на југу Србије, поред *пџтериџа*, још један назив за трећи дан слављења крсне славе – *рукавџчка*, а претпостављамо да је у основи овога именована руковање, тј. растајање са гостима последњега дана славе.¹⁷

¹⁷ Од проф. др Марине Јањић добили смо информацију да се у лесковачком крају трећи дан славе

Остали називи

Водени понедељник 'дан када се празнује од воде' (Тимок 2008); *Глува среда* 'народни празник који се празнује од главе' (Тимок 2008); *глуви дњови* 'дани од Петковдана до Митровдана' (Врање 2011); *Мратинци* 'седмица која се празнује ради заштите стоке од вукова' (НК 2004); *Тривунци* 'дани од првог до петог фебруара, по старом календару. Празнују се од курјака.' (Тимок 2008); *непочетни дни* 'дани у које се не почиње никакав посао' (Тимок 2008)

Забрана обављања појединих послова у дане празновања *од воде* представља, заправо, начин заштите од водене стихије, па се тако *водени дани* празнују да не би било поплава, односно, тих дана постоји забрана радова у пољу да река не би плавила усеве (СМР 1998, *петак; субота*).

У *Српском митолошком речнику* налазимо да је *Глува недеља* углавном пета седмица Великог поста, а она се тако назива „зато што се у те дане не чује песма, свирка, игра и уопште никакво весеље“ (СМР 1998: *Глуха недеља*).

У поменутом речнику постоји и податак да се *Тривунци* празнују у Заглавку (дакле, управо у тимочкој области) „да вуци не би давили стоку“ (СМР 1998: *Тривунци*).

Именовања обредне хране

вечерњача 2. 'обредни божићни хлеб који се меси на Бадње вече' (Тимок 2008); *божићњак* 1. 'обредни божићни хлеб у који се стављају зрна разних плодова и један метални новчић' (Тимок 2008); *велигденче* 'ускршња погачица с јајетом' (Врање 2011); *вечерњица / вечерњача* 'обредни славски хлеб који се сече увече, уочи славе' (Тимок 2008); *вечерњак* 'обредни славски хлеб који се изнесе на сто увече уочи славе, али се не сече' (Тимок 2008).

О обредним хлебовима, међу којима су свакако најпознатији они који се везују за Божић и за крсну славу, писано је у етнологији доста, а *хлебу* је посвећен и читав зборник, објављен управо у Нишу 2010. године – *Традиционална естетска култура: хлеб*.¹⁸ Занимљиво је да у Тимоку моционски суфикси имају дистинктивну семантичку улогу када је у питању обредни славски хлеб (при чему се први назив јавља са два различита суфикса уз исту основу): *вечерњица / вечерњача* биће славски хлеб који се сече увече уочи славе, док ће *вечерњак* бити славски хлеб који се те вечери само износи на сто.

Новији су свакако називи за две врсте кафе: *расънувача* 'кафа која се пије да би се човек расанио' и *испраћуша* 'кафа коју гост пије уочи одласка', оба забележена у *Речнику говора југа Србије* (Врање 2011), од којих је први мотивисан самим разлогом пијења кафе, а други – циљем који њеним испијањем треба постићи – да се испрате гости (шире је познат са овим значењем турцизам

звао и *рукавица*, те је то додатна потврда мотивацији за *рукавичку*, на чему колегиници Јањић најлепше захваљујемо.

¹⁸ Детаљније о хлебу у календарским празницима и обичајима в. у Ивановић-Баришић 2010.

сиктеруша), при чему суфикс *-уша* као експресиван даје пејоративан призвук овој лексеми.¹⁹

Именовања људи

годишња́к 'дете (или бравче) старо годину дана' (НК 2004); *светонико́лци* 'они који славе Светог Николу' (НК 2004); *субота́р* 'онај који сваке суботе иде у Књажевац на пијац' (Тимок 2008); *недеља́рка / недеља́ча* 'жена редуша (по седам дана)' (Враће 2011); *ночни́к* 1. 'натприродно биће које се јавља ноћу и људима причињава зло' (Враће 2011)

У овом су се низу нашли малобројни и посве разноврсни називи за особу – по узрасту, по свецу / дану који је узет за крсну славу, по редовним обавезама које се обављају одређеног дана или седмице. Уз ове називе придодали смо и митолошко биће *ноћник* – „ноћни демон који се, намамљен домаћом светлошћу, увлачи у кућу, па по мраку тумара и претура посуђе“, што је и најмање зло чињење које му се приписује (СМР 1998: *ноћник, ноћница*).

Именовања животиња

Бројни називи за стоку, углавном забележени у *Речнику говора југа Србије* (Враће 2011), подељени су у оквиру датог низа на пет група – на именовања мотивисана старошћу одређеног грла стоке, потом на именовања давана према добу дана, према дану у седмици, према годишњем добу у коме је младунче отељено, ојагњено и сл., или према празнику на који се крава отелила, овца ојагњила, коза ојарила и сл.

Године старости

годиња́к 'брав од године дана' (Тимок 2008); *едногóдац* 1. 'који има једну годину (за крупне домаће животиње)', 2. 'који су истог годишта'; *двогóдац* 'онај који има две године'; *двогóтка* 'женско грло стоке које има две године'; *двизџи* 'ован у другој години'; *двискá* 'овца у другој години'; *трећа́к* 1. 'трогодац (о стоци)' (НК 2004)

Доба дана

дѣне 'теле отељено дању'; *дѣнка* 'женско теле отељено дању'; *дѣнко* 'мушко теле отељено дању'; *дáнча* 'во отељен дању'; *зоре* 'теле отељено у зору'; *зорка* 'крава отељена у зору'; *зорко* 'во отељен у зору'; *ру́чко* 'во отељен око ручка'; *вечѣрка* 'крава отељена увече'; *вечѣрко* 'мушко теле отељено увече'; *ноћка* 'женско теле отељено ноћу'; *ноћко* 'мушко теле отељено ноћу'; *петла́на* 'крава отељена ноћу (у петлово доба)' (Враће 2011)

¹⁹ Суфикс *-уша* „има готово увек пејоративан призвук, нарочито изражен у моционим изведеницама из именица мушког рода, као *простракуша, геакуша, дивљакуша (...)*“ (Клајн 2003: 198).

Дани у седмици

понедељка 'крава отељена у понедељак'; *понедељко* 'во отељен у понедељак'; *то̀ре* 'теле отељено у уторак' (в. *торник* 'уторак'; нап. С. М.); *то̀рко* 'во отељен у уторак'; *торку̀ља* 'крава отељена у уторак'; *сре́доња* / *сре́тко* 'во отељен у среду'; *сре́дуља* 'женско теле које је крава у среду отелила'; *четве́рка* / *чети́рка* 'крава отељена у четвртак'; *четве́рко* / *чети́рко* 'во отељен у четвртак'; *петка̀на* 'крава отељена у петак'; *пéтко* / *пéтоња* 'во отељен у петак'; *пету̀ља* 'женско теле које је крава отелила у петак'; *субо́тка* 'крава отељена у суботу'; *субо́тко* 'во отељен у суботу'; *неде́љка* 'крава отељена у недељу' (Врање 2011)

Доба године

ле́тоња 'во отељен у лето' (Врање 2011); *есе́нче* 'јесење пиле' *Изве́доше се пилићи есе́нчићи*. (НК 2004)

Празници

божичња́р 'прасе које се коље за Божић'; *тодо́рка* 'овца ојагњена на Тодорову суботу'; *тодо́роша* 'коза окожена на Тодорицу'; *вели́гденче* 'јагње ојагњено на Велигден (Ускрс)';²⁰ *вели́чко* 'во отељен на Ускрс'; *ду̀шка* 'женско теле отељено на Духове'; *ду̀шко* 'мушко теле отељено на Духове'; *ђурђе́вка* 'овца ојагњена на Ђурђевдан'; *ђу́рка* 'крава отељена на Ђурђевдан'; *ђу́рко* 'во отељен на Ђурђевдан'; *ру́ско* 'во отељен на празник Руса' (Врање 2011)

Бројност примера у овоме значењском низу показује од чега је зависила економска основа живота у селима. Неколико назива стоке мотивисано је њиховом старошћу – у питању су једна, две и три године старости, а има и изведених и сложених назива. Значај домаћих животиња, *блага*, за ове традиционалне руралне средине види се у називима стоке даваним према добу дана, према дану у седмици, према годишњем добу у коме је младунче отељено, ојагњено и сл., па чак и према празнику на који се крава отелила, овца ојагњила, коза ојарила. Углавном се на овај начин именовала крупна стока, а једино су имена празника мотивне речи за називе ситније стоке и младунчади – овце, козе, прасета (које је притом одређено за клање на тај празнични дан). Различита суфиксација даје могућност да се, на пример, разликују теле, крава и во који су у исто доба дана, тј. у зору, отељени: *зо̀ре*, *зо̀рка* и *зо̀рко*, а различито суфигираним лексемама прави се и дистинкција, на пример, између краве отељене на Ђурђевдан – *ђу́рка* и овце ојагњене на тај празник – *ђурђе́вка*. Занимљиво је да се на југу Србије бележи лик *дње*, као полно неутралан, за теле отељено дању, док моционски суфикси *-ка* и *-ко* указују на женско, тј. мушко теле отељено за дана.

Код именовања према добу године нашла су се свега два назива – за вола отељеног у лето – *ле́тоња*, и за јесење пиле – *есе́нче*, што је једини назив у овоме низу који се тиче живине.

²⁰ У низу везаном за обредну исхрану имамо, такође у јужној Србији, *вели́гденче* као назив за ускршњу погачицу.

Код именовања по дану у седмици има неколико примера где се на исту основу додају два различита суфикса, а скрећемо пажњу на два пара: *четвѐрка* / *чети́рка* 'крава отељена у четвртак' и *четвѐрко* / *чети́рко* 'во отељен у четвртак', код којих је у обема основама садржан број четири, али у једној као редни, а у другој као основни број.

Ван представљеног груписања у оквиру овога наслова остаје пример *прѐвча*, што је назив за мушко теле које је крава прво отелила (Врање 2011).

Именовања биљака

У овоме значењском низу нашли су се бионими који су мотивисани годишњим добом у коме се поврће / воће / цвеће сади или даје плод, и они су најбројнији, потом они у чијој је основи име неког празника, а само је један назив – и то синтагматски – мотивисан добом дана.

Доба дана

ноћна врџла 'врста баштенског цвећа које увече отвара цветове, а ујутру их затвара' (НК 2004)

Доба године

пролетња́к 'онај који је пролећни' (*кромпир пролетња́к*) (Врање 2011); *есења́к* 'јесењи бели лук' (Тимок 2008); *пролетњи́на* 'пролећни усеви' (Тимок 2008); *есенина́* 'јесењи берићет' (Тимок 2008); *есе́нка* / *есе́нка* 'сваки плод који зри у касну јесен' (*крушка есенка*) (НК 2004); *есења́к* 'јесењи бели лук' (НК 2004); *есења́к* 1. 'купус јесењак'; 2. 'црни лук који се сади у јесен' (НК 2007); *есењи копу́с* 'купус који се сади у јесен' (НК 2007); *јесењче* 'баштенско цвеће плаве боје, цвета у јесен' (Врање 2011); *зимница́* 'храна припремљена за зиму' (НК 2007); *зимовача́* 'врста крушке' (НК 2004); *зимовка́* 'врста крушке' (НК 2007); *зимња́чка* 'врста тврде крушке средње величине која се чува за зиму' (Врање 2011); *зимовка́* 'врста црвене дугуљасте јабуке, која сазрева у касну јесен; врста крушке која се зими кува или пече' (*зимовче* дем. од *зимовка*) (Врање 2011)

Највећи број ових назива везује се за јесен и зиму, а њима се углавном именују воће и поврће, при чему је најчешће у питању плод крушке са основом *зим-* и различитим суфиксима. Само је један назив везан за цвеће. Треба скренути пажњу на занимљиве парове *пролетња́к* : *есења́к* и *пролетњи́на* : *есенина́*, при чему је само други пар једнако суфигираних примера забележен на истом терену; у првом случају у питању су две врсте поврћа, док у другом имамо именовање онога што се у пролеће сеје и онога што се у јесен у виду плодова сакупља.

Празници

велигденче 'весник пролећа, плућњак *Pulmonaria officinalis* L'. (Врање 2011); *видовка́* 'врста крушке чији плод сазрева око Видовдана' (Врање 2011); *петровка́*

'vrsta jabuke koja zri oko Petrovdana' (Тимок 2008); *петрѠвача* / *петрѠвка* 'vrsta jabuke koja sazreva oko Petrova dana' (НК 2004); *светирѠнђелка* 1. 'vrsta брескве, без длачица; прва стиже'; 2. 'vrsta грожђа, жуће боје' (*гѠже светирѠнђелке*) (НК 2004); *светиникѠлка* 'vrsta трешње која sazreva око летњег Св. Николе' (НК 2004)

За разлику од претходне групе примера, овде су углавном у питању имена различитих врста воћки, при чему су им називи готово редовно извођени помоћу суфикса *-ка*, док се само један назив односи на цвет.

Остало

рањкиња 'vrsta шљиве, шљива ранка' (НК 2004); *јечмѠнка* 'vrsta крушке која sazreva кад и јечам' 2007

Занимљива је мотивација за именовање крушке – према времену дозревања житарице.

ОСТАЛА ИМЕНОВАЊА И ИЗРАЗИ

Изван наведених семантичких низова остале су следеће лексеме:

јутрина 'јутарње време, јутарња студен' (Тимок 2008); *ноћник* 'ветар који се јавља у Пчињи кад је време тихо и ведро' (Враће 2011); *лѠтовица* / *лѠтовиште* 'летњи пашњак; пастирски стан на летњем пашњаку' (Враће 2011)

Овде дајемо и неколико израза чија је кључна реч такође *време* – појмљено на својеврстан начин.

црњи петѠк 'преносно: несрећни дан' (НК 2004); *куѠавички снег* 'нешто што кратко траје' У пословичкој поредби: *Траји како куѠавички снег*. (КуѠавица је сеоце смештено на гребену планине КуѠавице – нап. С. М.) (Враће 2011); *куѠово лѠто* 'нешто што се никад неће догодити' (Враће 2011); *куѠово лѠто* 'никад' (НК 2007); *КуѠуњѠвдѠн* 'непостојећи дан, само у изразу *на КуѠуњѠвдѠн*' (никад – нап. С. М.) (НК 2004); *у ниѠдно врѠме* 'у невреме, нѠчекивано' (НК 2004); *дошъл му дѠн* 'дошао му час смрти' (Тимок 2008)

Упутно је у вези са првим примером навести и следећи стих из старогрчког спева: *Дана петих се клони, јер су они тешки и црни* – певао је још Хесиод мислећи о походу Еринија, хеленских божанстава, чуварки моралног реда и правде (Хесиод 2006: ст. 802).

III

Уколико дијалекатске примере из начињеног корпуса устројимо према морфолошким врстама речи, поред досад представљених именичких речи у оквирина више значењских низова, примећује се и знатан број придевских и

глаголских речи, веома велики број прилошких речи и израза, као и неколико примера које смо сврстали у остале непроменљиве речи.

Придеви

Овде су у питању прави односни придеви, они којима се изражава особина која проистиче из односа према датом времену, а то могу бити дан и доба дана, година и доба године, те неколико примера који остају изван ове две целине.

Дан и доба дана

данџиџањ 'данашњи' (НК 2004); *јучерџањи* / *јучераџањи* 1. 'јучерашњи' (НК 2004); *јучерџиџањ* / *јучерџиџања* / *јучераџања* 'јучерашњи' (НК 2004); *јучерџиџања* 'јучерашњи' (Враће 2011); *јутроџиџањ* / *јутроџиџања* 'који је од јутрос' (НК 2004); *јутроџиџања* 'јутрошње' (Враће 2011); *одјутроџиџања* 'јутрошње' *Млеко је одјутроџиџања, ни си.* (Враће 2011); *ноћџиџањ* 'ноћашњи' (НК 2004)

Година и доба године

овогодиџиџања 'овогодишње' (Враће 2011); *прошлогодиџиџања* 'прошлогодишње' (Враће 2011); *лањски* 'прошлогодишњи, лањски' (НК 2004); *преклањски* 'који је био претпрошле године' (НК 2007); *пролетња* 'пролећно' (Враће 2011); *летња* / *летње* 'летње' (време) (Враће 2011); *летошања* 'летњи (односи се на прошлу годину)' (НК 2007); *јесења* 'јесење' (време) (Враће 2011); *есењи* 'јесењи' (НК 2004); *јесенљив* 'јесењи' (Тимок 2008); *зимњи* 'зимски' (НК 2004); *есенџиџања* 'јесенашњи' (НК 2004); *зимошњи* 'који се односи на прошлу зиму, који потиче од прошле, претходне зиме' *Овој су зимошња дрва.* (НК 2004)

Остало

сагџиџања 'садашњи' (НК 2004); *досагџиџања* 'досадашњи' (НК 2004); *кадџиџања* 'кадашњи, од када' (НК 2004); *кџиџања* 'кадашњи' *А мори снаво, кџиџања су ти овџа јајца?* (Враће 2011); *некњашања* 'прекјучерашњи' (НК 2007); *старињски* 'из старијих дана, из старијег времена' (НК 2004); *старовремски* 'из старијег времена' (НК 2004); *предња* 'раније, некадашње' *Такој неје било у предња време.* (Враће 2011)

Занимљиво је да се на југу Србије са значењем 'јутрошње' (млеко, на пример), поред адјективног облика *јутрошња*, бележи префигирани адјектив *одјутрошња*. Такође, поред ликова *есењи* и *јесењи*, у Тимоку је забележен и необичан придевски лик *јесенљив* (са истим значењем 'јесењи'), при чему је познато да се у књижевном језику придевски суфикс *-љив* веома ретко додаје на именичку основу, и такви придеви „означавају опседнутост или прекривеност оним што именица значи, као *црвљив*, *вашљив* (...). Њима су блиски и они који значе телесна стања, расположења или осећаје, као *зимљив*, *жучљив*, *ћудљив*

(...)“ (Клајн 2003: 283, 287). Пример *прѣдњо* са значењем 'раније, некадашње' представља потврду за преиначење простор → време.

Глаголи и глаголске именице

Глаголске речи и девербативне именице изведене од појединих издвојених глаголских лексема, све дати у оквиру ове целине, груписане су по основу мотивне речи у две потцелине – *Дан* и *делови дана*, где спада и неколико речи које су везане за излазак / залазак сунца, и *Година* и *годишња доба*, а овим двама потцелинама придодато је и неколико глаголских лексема разноврсне мотивације.

Дан и делови дана

дани 'затекне га дан, осване' (Тимок 2008); *дњување* 'дановање' (Врање 2011); *сѣвнем* 'сванем' (Врање 2011); *сѣвиња* 'свиће, свањује'; *сѣвињање* 'свањивање'; *зѣсѣвиња* 'почне да свиће'; *расѣвиња се* 'свиће, свањује' (НК 2004); *разасавина се / разбељује се / развидељује се / расѣвињује се* 'свиће, свањава (постаје видно)' (Тимок 2008); *расѣвне се / сѣвне* 'сване' (НК 2004); *разасавинање* 'свитање' (Тимок 2008); *расѣмнује се* 'свиће, расвањује се' (Врање 2011); *расамнување* 'свануће' (Врање 2011); *осѣвљује* 1. 'свиће' 2. 'освањује, затиче га зора' (Тимок 2008); *осѣвне* 1. 'осване'; 2. 'дочека зору' (НК 2004); *осѣвнем* 'осванем' (Врање 2011); *осѣвљување* 'освањивање' (Врање 2011); *видѣли* 'постаје видно, свиће' (НК 2007); *развидељује се* 'постаје видно, свиће' (НК 2007); *развиди се* 'сване' (Врање 2011); *развидује се* 'свиће' *Петлови престанаше да појев и поче да се развидује*. (Врање 2011); *дѣне* 'раздани се' (Тимок 2008); *раздани* 'сване' (НК 2004); *раздањује се* 'свиће, јавља се нов дан' (НК 2004); *разданује се* 'почиње да свиће' (Врање 2011); *стѣвни се* 'смрачи се' (Врање 2011); *стамнује се* 'пада тама' (Врање 2011); *стѣвиња* 'смркава се, пада мрак' (НК 2004); *стѣвни се* 'смркне се, падне мрак' (НК 2004); *стѣвињање* 'смркавање, падање мрака, смрчивање' (НК 2004); *заставина се* 'почне да се смркава, почне да пада мрак' (Тимок 2008); *зѣстѣвиња се* 'почне да пада мрак, да долази вече' (НК 2004); *пристѣвни се* 'прилично се смркне, падне први мрак'; *потавне* 'смрачи се, примркне'; *примркне* 2. 'скоро да омркне, да замркне'; *примркне се* 'почне да се хвата мрак'; *напривечерује се* 'полако пада вече' (Тимок 2008)

Излазак / залазак сунца

изгрѣва 'излази, рађа се (о сунцу)' (НК 2004); *забди* 1. 'залази, запада (о сунцу)' (НК 2004); *забди* 'залази (о сунцу)' (Тимок 2008)

Када је реч о глаголима (и глаголским именицама) којима се именује отпочињање дана, односно – време када свиће и када се сунце појављује на небу, поред претходно већ помињаних основа за извођење (код значењског низа Дан и делови дана), као што су *сѣвн-* и *сѣмн-*, овде се срећу и основе *вид-* и *дѣн-* / *дан-*, од којих прва носи информацију о дневном светлу, о светлости која стиже

са повлачењем ноћне тмине (отуда у једноме примеру и основа *бел-*). Уз прве две поменуте основе јављају се префикси *за-*, *раз-* (*/рас-*) и *о-*, док је уз друге две основе забележен само суфикс *раз-*. Глаголске лексеме којима се наговештава крај дана, те падање мрака – сумрак, па потом и мрак или тама, изводе се од двеју већ уочених основа у претходно поменутом семантичком низу: *(с)тъвн-* / *(с)тъмн-*, при чему овде налазимо још две основе – *мрк-* и *вечер-*, а префикси који се приписују глаголским лексема којима се навешћује ноћ јесу *за-*, *при-* и *по-* (в. и пример двоструког префигирања у *напривечерује се*). Скрећемо пажњу на један занимљив детаљ – глаголски род је послужио за семантичко диференцирање у примерима *стђвни се* 'смркне се, падне мрак' и *стђвни* 'стигне у мрак, задржи се до мрака, замркне' (други илустрован реченицом: *Појди порано, да не стђвниш.*).

Година и делови године

годињује 'проводи године' (Тимок 2008); *годињује* 1. 'каже се човеку који се непотребно задржава', 2. 'проводи године' (НК 2004); *запролети се* 'почне пролеће, дође' (Тимок 2008); *запролети* 'почне, настане (пролеће)' (Врање 2011); *есени се* 'долази јесен, почиње јесен' (Тимок 2008); *заесени се* 'зајесени се' (НК 2004); *зацими (се)* 'почне зима' (НК 2007); *позимје* 'дође зима, постане хладно' (НК 2004); *зими* 'зимује, проводи зиму' 2007

Остало

приврѐми 'дође време нечему' *Приврѐмила свиња за прасѐње*. (НК 2004); *векосује (се) / векоше* 'векује (се)' (НК 2007); *вѐкување* 'вековање' (НК 2004); *препразњује* 'проведе време празнујући, прослављајући' (Тимок 2008); *тудоричи* 'не једе ништа цели дан на Чисти понедељак' (НК 2004); *дозори се* 'расани се' (НК 2004)

За разлику од познатог нам *зимује* (= проводи зиму), овде срећемо у истој значењу облик *зими* за 3. л. једнине. Занимљиви су, у односу на стандардно *векује* посматрано, аналошки лични наставци код глагола у примерима *векосује (се) / векоше*. Скрећемо пажњу и на префигирани облик *препразњује*, у значењу 'проведе време празнујући', јер се у овом случају семантичка двозначност диференцира уз помоћ места акцента (антепенултима : пенултима) – *препразњује* 'празни неке судове од остатака, сипајући их у неки други суд'.

Глагол *тудоричи* припада кругу лексике обредне исхране и значи „уздржавати се од јела у време поста или у неке заветне дане. Тада се једе само једном у току дана“, а такво је уздржавање од јела познатије као *једноничење* (СМР 1998: *тудоричити*).

Писано је већ о граматицизацији предлога *за* у призренско-тимочким и косовско ресавским говорима, а овом приликом је важно скренути пажњу на високофреквентну употребу префикса *за-* у призренско-тимочким говорима са значењем отпочињања неке радње, и у случајевима када се у књижевном језику употребљава само конструкција са фазним глаголом *почети*,²¹ а овде је то нају-

²¹ Уп. *заврућим се* (постанем врућ), *зажнејем* (почнем да жањем), *заклуцам* (почнем да ситним), *закројим* (започнем орезивање винограда), *залошим се* (постанем лош), *заневаљам* (почнем

очљивије код именовања отпочињања неког годишњег доба (у нашем језичком искуству присутно у вези са зимом – *кад азими, азимило је* и сл.) – *запролетити, заесени се*. Пример *дозори се* 'расани се' усмерава нас на паралелизам префикса *за-* и префикса *до-* у овим говорима, где је овај други такође знатно фреквентнији но у књижевном језику у примерима типа *доткајем, доцвти* (*Тој цвеће неће ни да вене, ни да доцвти.*), *дожиња* и сличним.

Прилози и прилошки изрази

У овоме низу нашли су се многобројни временски прилози и прилошки изрази, при чему су наведени прилози разноврсни у погледу врста речи од којих су настали,²² а када је о њиховој структури реч – има их и простих и сложених. Распоредили смо их у чак петанаест целина, онако како нам се учинило најцелисходнијим, тј. онако како нас је сама грађа усмерила: са основама *дън-* / *дан-* (ту долазе и они са узначењем 'читавог дана, поваздан'), *ноћ-*, *јутр-* (значања се везују и за реч *јутро* и за реч *сутра*), *вечер-*, са именима годишњих доба у основи, са основама *тъвн-* / *тавн-* и *давн-*, прилози *къд*, *съг*, *тъг* и они од њих изведени или са њима сложени, прилози префигирани са *од-*, *до-*, *по-*, *за-*, *на-*, *прек(о)-*, *у-*, као и група прилога који се нису могли сврстати ни у једну од набројаних група.

дън- / *дан-*: *дѣндѣс* / *дѣндѣске* 'данас' (НК 2004);²³ *дѣњум* 'дању' (НК 2004); *дѣњум* 'дању' (НК 2007); *дѣндѣндѣс* 'данданас'; *дѣн-издѣн* 'стално, непрестано, из дана у

побољевати), *заработим* (почнем да радим), *заскапује се* (почиње да трули), *заударам* (почнем да тучем), *заблажи* (почне да мрси), *забогатеје* (почне да се богати), *заварди* (почне да чува виноград, шљивик), *завреви* (започне, заподене разговор), *зајури* (почне да јури) итд.

²² Прилози са темпоралним значењем углавном настају од именица са темпоралним значењем којима се означавају појмови-периоди из тзв. природне временске сукцесије (јутро, вече, пролеће, јесен итд.). Они су настајали адвербијализацијом именичких облика – „од слободне именичке форме (*зими, лети*)“, потом „од везе именичког облика са предлогом“ (нпр. *ујутро, увече*), или „од падежног облика и одредбе“ (нпр. *ноћас, синоћ*) (Кашић 1977: 159–160). Ови последњи се могу поделити у две групе – они код којих се стара показна заменица *съ* налази иза именичког дела (*данас, летос*) и они код којих се ова заменица налази испред њега, што је ређи случај (*синоћ, сутра*) (Исто: 161). Прилози из обе наведене групе, „мада су образовани по истом принципу“, имају унеколико различита значења. „Док се, наиме, прилози типа *данас, ноћас* могу употребити и за означавање временског периода који је управо у току када се саопштава о вршењу неке радње, али и за означавање одговарајућег временског одсечка у прошлости или у будућности, дотле се прилози изведени од именица којима се означавају делови године – *јесенас, летос, зимус, пролетос* употребљавају у првом реду да означе временска раздобља која су углавном претходила тренутку говора; знатно се ређе овим прилозима означава време које ће тек наступити, а готово да се овим прилозима не означава период који је управо у току, односно период у који пада тренутак говора“ (Исто: 162).

²³ Прилози су по своме постанку различитог порекла. Прилози типа *данас* и *летос* припадају групи прилога који не подразумевају количину времена, већ временску релацију, удаљеност. Указивање овим прилозима на оно што је претходило може се сматрати старијим стањем, чему у прилог говори и чињеница да придеви типа *данашињи* и *летошињи* „указују на припадност прошлом или текућем“ дану или годишњем добу (Игњатовић 1961–1962: 95–98).

дан'; *даначкó* 'поодавно, прилично давно'; *вѣздэн / вѣздан / ваздэн / вѣздан* 'цео дан, током целог дана' (НК 2004); *вѣздѣнке* 'ваздан' (Врање 2011); *повѣздэн* 'преко целог дана' (НК 2004); *повѣздан* 'у току дана' (од јутра до мрака); *одвѣздѣн* 'цео дан'; *вѣздѣндѣн* 'током целог дана' (Врање 2011)

ноћ-: *наћѣс / наћѣс / наћѣске* 'ноћас' (НК 2004); *ноћаске* 'ноћас' (Врање 2011); *наћѣске* 'ноћас' (Врање 2011); *ноћум* 'ноћу' (НК 2004); *кноће* 'вечерас' (Врање 2011); *кноћи* 'довече, вечерас, кад падне мрак' (НК 2004); *кночи* 'довече' (Тимок 2008); *прикночи* 'предвече' (Тимок 2008); *синоће* 'синоћ' (НК 2004); *сву ноћ* 'целе ноћи' (НК 2004)

јутр-: *јутре* 'сутра' (НК 2004);²⁴ *јутре* 'сутра' (Тимок 2008); *јутрашињи (дѣн)* 'сутрашњи' (НК 2004); *јутредѣн* 'сутрадан' (НК 2007);²⁵ *јутредѣн* 'сутрадан' (Тимок 2008); *јутрекночи* 'сутра увече' (Тимок 2008); *јутроске* 'јутрос' (Врање 2011); *јутроске* 'јутрос' (НК 2007); *јутром* 'свакога јутра' (НК 2004)

вечер-: *навечер* 'увече' (Врање 2011); *увечерке* 'увече' (Врање 2011); *дóвечер* 'вечерас' (НК 2004); *придвечер* 'предвече' (Тимок 2008); *напридвечер* 'предвече' (Тимок 2008)

годишња доба: *отпролет* 'с пролећа, од пролећа'; *допролет* 'до пролећа'; *напролет* 'на пролеће, у пролеће'; *упролет* 'у пролеће, на пролеће'; *есенѣс* 'јесенас' (НК 2004); *есенѣс / есенѣска* 'јесенас' (Тимок 2008); *зиме* 'зиме' *ѡвце чувашемо и лете и зиме.* (Врање 2011)²⁶

тѣвн-/ тавн-: *тѣвнинóм* 'врло рано, још за време јутарњег мрака; врло касно, по мраку'; *у тѣвнин* 'по мраку'; *крóстѣвнин* 'у праскозорје, по мраку' (НК 2004); *пóтавнин* 'по мраку' (Тимок 2008)

давн-: *одамна / одамно* 'одавно' (Врање 2011); *пóодамна / пóодамно / поодамначка / поодамначке* 'прилично давно' (Врање 2011); *давначкá / давначкó* 'поодавно, прилично давно' (Тимок 2008)

кѣд, сѣг, тѣг и деривати: *кѣдá* 'када'; *кѣмкѣд* 'откад, давно'; *кѣткѣд / кѣткѣкó* 'понекад' (НК 2004); *кѣткѣкó* 'понекад' (НК 2007); *сѣг* 'сада' (НК 2004); *сѣг* 'сад'

²⁴ Ј. Кашић у своме раду наводи „симетричан списак прилога за означавање дана који су претходили дану означеном са *данас* и дана који ће уследити после њега“: *јуче, прекјуче, накјуче* ← *данас* → *сутра, прексутра, наксутра* (Кашић 1977: 163).

²⁵ О својерсној значењској структури која се приписује реченичној конструкцији са речју *сутрадан*, за разлику од примера са речју *сутра*, пише М. Ивић (Ивић 2008: 107–108).

²⁶ Адверби су најчешће граматичко средство за исказивање динамичких временских конструкција на српском језичком простору, а њихова фреквентност „тумачи се нашом представом о димензионалности или о просторности израженог називима годишњих доба“ (Бошњаковић Жарко 2006в: 199). У вези са начином исказивања неког дешавања *током* неког временског периода, Ж. Бошњаковић у истоме тексту наводи адвербе *лети, зими* као примере за специфично значење локатива. У народним говорима среће се код овога типа адверба локатив јединице на *-и* (тзв. мека промена **јо* и **ја*), или на *-е* (тзв. тврда промена **о* или **а*); први наставачки тип налази се у примерима *лети, зими*, као и *јесени, пролети*, бележеним у дијалекатским монографијама које се тичу југоисточне Србије (Алексиначко Поморавље, Понишавље, Лужница, Црна Трава и Власина), док се облици *лете, зиме* такође срећу у овим српским народним говорима (околина Пирота, Заплање, Црна Трава и Власина) (Исто: 199).

(Врање 2011); *одсáг / одсѣг* 'одсад' (Врање 2011); *тáг* 'тада' (НК 2004); *домѣг* 'дотаг' (Врање 2011); *онáг / онáг* 1. 'ономад, пре неки дан'; 2. 'давно' (НК 2004)

од-: *одáнáс* 'од данас' (НК 2004); *оцѹтра* 'од сутра' (НК 2004); *одјѹтроске* 'од овог јутра' (Врање 2011); *ођѹтрос* 'одјутрос' (Врање 2011); *ођѹтрос* 'јутрос, од јутрос' (НК 2004); *одвечер* 'увече, предвече' (Тимок 2008); *одрáно* 'од раног јутра'; *однѣкња* 'од прекјуче'; *оцѣг* 'одсад'; *отáг* 'отада'; *отáд* 'отада'; *откáд* 'откад'; *откáдá* 'откада'; *откáкó* 'откако'; *одма* 'одмах, брзо, истог часа'; *отпре* 'пре, раније'; *одáвно* 'одавно'; *одáвначкó* 'поодавно' (НК 2004); *одавначкá* 'поодавно' (НК 2007); *одвѣк* 'одувек' (Врање 2011); (*од*) *пáнтивек* 'одувек' (НК 2004)

до-: *дóвечер* 'довече, вечерас'; *дóпролет* 'до пролећа'; *догóдин* 'кроз годину дана, идуће године';²⁷ *надогóдин* 'догодине, идуће године'; *досáг* 'досад' (НК 2004); *дочáс / дочáска* 'мало касније, касније, за који час' (Тимок 2008)

по-: *пóрано* 'раније, нешто раније' (НК 2004); *пóрэнáчкó* 'раније ујутру' (НК 2004); *пóраначкó* 'ујутру рано' (НК 2007); *пóтáвнин* 'по мраку' (НК 2004); *пóлани* 'претпрошле године' (НК 2004);²⁸ *пóпре* 'пре, раније' (НК 2007); *пóдоцкáн* 'касније' (Врање 2011); *пóпосле* 'касније, мало касније' (*пóпосле дојдóше... несѹ могли пóпре*) (НК 2004); *поникипѹт* 'понекад' (Врање 2011); *понекипѹт* 'понекад' (НК 2004)

за-: *зadán* 'за један дан, у току једног дана' (НК 2007); *за видело* 'пре мрака'; *зáјтре* 'прекосутра или неки други дан у седмици'; *завѣк* 'увек, заувек' (НК 2004)

на-: *наедно* 'уједно, у исто време' (НК 2007); *напослѣтак* 'напослетку' (Врање 2011)

прек(о)-: *прекодáн* 'у току дана, дању' (НК 2004); *прекодáн* 'преко дана, у току дана' (НК 2007); *преконóћ* 'ноћу, у току ноћи' (НК 2004); *прекјѹтре* 'прекосутра' (Врање 2011); *преклани* 'претпрошле године' (НК 2007)

у-: *у́вечер* 'увече' (НК 2007); *унáсад* 1. 'пре' (НК 2007)

Остало

јучѣр / јучѣрке 'јуче' (НК 2004); *јучѣр(а)* 'јуче' (Врање 2011); *нѣкња* 'прекјуче' (НК 2004); *њѣкња* 'прекјуче; пре неки дан' (Врање 2011); *лáни* 'лане, прошле године' (НК 2004);²⁹ *отóчке* 'малопре' (НК 2007); *отóч* 'малопре'; *ономáд / ономáтке*

²⁷ „Временско лоцирање нечега што ће се десити идуће године изражава се прилозима и именицама с одредбом. Прилози су углавном настали од различитих предлошко-падежних конструкција“, као нпр. *догодине, нагодину* и сл. (Бошњаковић Жарко 2006а: 33).

²⁸ „Временско лоцирање нечега што је било пре две године (претпрошле)“ исказује се у словенским језицима углавном прилогом *лане / лани* са префиксима предлошког порекла – у неким говорима ПТ дијалекатске области *преколани* (Бучум и Бели Поток), или *полани* (Лужница, Бучум и Бели Поток, Гора) (Бошњаковић Жарко 2006а: 31). „Поимање прошлости у већини језика је идентично – то је оно што је било *пре(д)*“, нпр. *претпрошле године* у српском језику. У мањем броју језика и дијалеката прошлост је одређена као оно што је било *по(сле)* или *тамо назад*: *полани* (нпр. у македонском и у говорима призренско-тимочке дијалекатске области) (Исто: 37).

²⁹ Ж. Бошњаковић у своме раду анализира „лексичка и граматичка средства у словенским и балканским језицима којима се изражава сукцесија година (*ове године – лане/прошле године*),

'пре неки дан'; *ра̀начко* 'прилично рано'; *соба̀јле* 'рано, изјутра, зором'; *привечер* 'предвече' (НК 2004); *до̀цкан* 'касно' (НК 2007); *мркиња̀во* / *мркња̀во* 'сумрачно' *Мркиња̀во је, укару̀јте сто̀ку. / Нѐ ги до̀бро одгледа̀, бѐше мркиња̀во.* (Врање 2011); *никѝу̀т* 'понекад, каткад' (Врање 2011); *вѐковно* 'трајно, вечито'

Већина представљених прилога има у мањој или већој мери друкчије (морфо)фонетске ликове од одговарајућих прилошких речи са истим значењем у књижевном језику; понеки од њих се разликују и по своме начину творбе, по партикулама које су им припојене (нпр. *-ке*) и сл. Издвојићемо овде само неколико прилошких лексема које су непознате књижевном језику: *јутре* 'сутра', *кно̀ћи* 'вечерас' и *прикно̀чи* 'предвече', *напривечер* 'предвече', *отпролет* 'с пролећа, од пролећа', *до̀час* / *до̀часка* 'мало касније', *нѐкња* 'прекјуче', *мркиња̀во* / *мркња̀во* 'сумрачно'. Прилог *по̀доцкан* 'касније' потврда је аналитичке компарације прилога. У Нишкој Каменици забележен је прилог *онома̀д* / *онома̀тке* са значењем 'пре неки дан', а ваљало би утврдити и његова могућа значења (у смислу означавања кратког сегмента непосредне прошлости или, можда, и нешто даље прошлости), у другим призренско-тимочким крајевима.³⁰

Наводимо, такође, и неколико неколико занимљивих сложеница: *вездьндьн* 'током целог дана' (са плеонастичким удвајањем сегмента *дьн*), *јутрекну̀чи* 'сутра увече', *камкэд* 'откад, давно', као и полусложеницу *ддн-изддн* 'непрестано, из дана у дан', у којој се предлог *из* повукао са почетне позиције у изразу, а по моделу, рецимо, израза *дан по дан*.

Међу представљеним адвербима нашло се и неколико деминутивно суфигираних: *дана̀чкò* 'поодавно', *давначкà* / *давначкò* 'поодавно, прилично давно', *одд̀вна̀чкò* 'поодавно', *ра̀начкò* 'прилично рано', *по̀раначкò* 'ујутру рано'; подсећамо да деминутивни суфикс *-ко* у књижевном језику долази на прилошку основу само у речима *малко* и *колѝцко* (Клајн 2003: 377).

Својеврсно преиначавање месних прилога и оних којима се означавају правац или смер (и прилошких израза) у временске прилоге, тј. прелазак из изражавања семантичке категорије простора у изражавања семантичке катего-

преклане/претпрошле године, пре три године – догодине/идуће године – из године у годину – годинама – годишње и сл.)“ (Бошњаковић Жарко 2006а: 27). За именовање прошлих година, тј. њиховог редоследа, користе се „прилози различитог порекла и именице (падежне конструкције – нап. С. М.) с различитим детерминаторима квалитативног или квантитативног типа“. (...) „Прва прошла година у највећем броју језика и дијалеката углавном је именована прилогом. У словенским језицима то је прилог *лани* / *лане*“ (Исто: 29).

30 Списку прилога са „леве стране“ лексеме *данас* придодаје се и прилог *онома̀д(не)*, „који за разлику од осталих сличних прилога са темпоралним значењем не означава прецизно дан у коме се вршила глаголска радња о којој се саопштава“. Не постоји паралелно образовање којим ће се именовати време вршења неке глаголске радње у будућности – то се може учинити само конструкцијама типа *кроз неколико дана*, али конструкције тога типа у књижевном језику све чешће одмењују већ архаичну лексему *онома̀д*. (Кашић 1977: 164). Д. Петровић наводи да се прилогом *онома̀д(не)* може „означавати само кратак сегмент непосредне прошлости“, као и да се њиме „одређивао врло прецизан временски одсечак 'пре два дана, прекјуче', да су према њему (макар по неким деловима српскога језичког простора) постојали аналогни обрасци *оноветчери* 'пре две вечери, прексиноћ' и *ономлани* 'пре две године, преклањске године', а да се у *онома̀д* касније замрачила етимологија и он се значењски изједначио с прилогом *нека̀д*“ (Петровић 2015: 3).

рије времена, среће се у нашем корпусу, и то илустровано не малим бројем примера. Преиначење простор → време бива „резултат метафоричког трансфера из конкретног у апстрактни домен“, а објашњење се за то „чини једноставним: основно човеково филогенетско искуство је физичко, еволутивно примарно, когнитивно најједноставније“ (Грковић-Мејџор 2008: 55).³¹ Углавном је, заправо, реч о једном прилошком облику са два значења – примарним просторним и секундарним временским.

однапред 'раније' (Врађе 2011); *однапред* 'раније, некада' (НК 2004); *нај-напред* 2. 'најпре, прво, пре свега (да се договоримо)' (НК 2007); *однајнапред* 'веома давно' (одавно – нап. С. М.) *Однајнапред су у туј малу*. (Врађе 2011); *догле* 2. 'до тог времена' (НК 2007); *потам* 'касније' *Съг је снег, дођите потам.; понатам*² 'касније' *Помери се, брѣ, понатам. / Съг имамо рабѣту, а понатам ће дођемо.; понатамке*² 'мало касније'; *открѣј* 'одувек'; *на прикрѣјку* 'при крају' (*на прикрѣјку дође до свѣћу*) (Врађе 2011); *наприкрѣјке* 'најзад, при крају' (НК 2007); *нај-накрѣј* 'на крају, напослетку' (НК 2007)

Предлози, везници, речце

по 'после' (Врађе 2011); *по* 1. 'после' *Дојди по Велигден*. (НК 2004); *преко* 1. 'кроз'; 2. 'у току, за време' (НК 2004); *како* 'кад; чим' *Како прозбори, лѣже*. (Врађе 2011); *а...а* прил. 'час...час' (*вѣкал се а там, а вам*)³² (НК 2004); *на* 'опет, поново' *Бил сам те, на чу те бијем*. (Тимок 2008)

И у употреби предлога *по* са значењем 'после' имамо „сеобу“ средстава за изражавање семантичке категорије простора у семантичку категорију времена (уп. и израз *иде по мен(е)* 'иде за мном').

IV

Семантички низови и потом лексички низови устројени према морфолошким врстама речи, сачињени од дијалекатске лексике из три призренско-тимочка лексикографска остварења, а који су за ову прилику као такви оформљени и чија је кључна реч – *време* у свим својим разновидностима, сведоче на својеврстан начин о ономе што је било од значаја у животу једне заједнице и притврђују да су припадници традиционалне сеоске заједнице увек настојали „да се управљају у времену што целиходније“ (Недељковић 1990: 67). Један сегмент Мејеових речи које се тичу тога како би се могло замишљати да је изгледао индоевропски говор, а које Ј. Грковић-Мејџор

³¹ У основи семантичког развоја је „појмовни раст од концептуално једноставнијег, конкретног и физичког ка когнитивно сложенијем, апстрактном појмовнику“, а полазна тачка у том расту „могу бити за човека релевантне појаве у природи, људско тело и његов положај у простору или елементарна интеракција са окружењем“. (Грковић-Мејџор 2008: 60).

³² У неким косовско-ресавским говорима срећу се конструкције типа *а дође, већ отиде*, са значењем 'само што је дошао, а већ оде' (из ауторове теренске грађе).

цитира представљајући принцип раста кроз процес „од посебног ка општем“, може се применити и на грађу овде изнету, која сведочи о богатству израза којима се исказују „појединости домаћег живота“ (Грковић-Мејџор 2008: 55). У представљеним овде значењским низовима нашла су се именована за јединице временске мере којима се квантификује време (*дан, годин*), за чланове условних временских сукцесија (*понеделник, торник... јановар, вебрувар...*) и природних временских сукцесија (*свињало, примрак... пролет, есен...*), потом су се нашли народни називи у оквиру календарског циклуса празника и обичаја, као и животног циклуса и славских дана, па именована обредне хране, особа, домаћих животиња, биљака – мотивисана неком временском јединицом или неким временским сегментом, периодом.

У већини наведених дијалекатских ликова сусрећемо се са фонетизмом друкчијим од стандардног, при чему се у оквиру готово свих представљених низова срећу дублетни (морфо)фонетски ликови. Такође, може се учити и понеки пример дијалекатске творбе, премда су се творбени процеси у већини случајева одвијали по познатим (из књижевног нам језика) творбеним моделима. Када је о творби реч, треба напоменути и то да наши низови садрже одређени број деривата изведених од исте творбене основе различитим суфиксима.

Лексема субјективне оцене, односно деминутива, нема овде у знатнијем броју. То су именице: *временце, годинка, велигденче, есенче, зимовка* – све издвојене из различитих семантичких низова, као и прилози типа *даначко, одвначко* и сл. Потом, представљена именована су већином једночлана, а синтагматских има највише у значењском низу Година и ДЕОБА ГОДИНЕ и у потцелини Годишњи циклус празника и обичаја, као и међу именованима других периода током године. Када је реч о пореклу представљене лексике, она је углавном домаћа (тј. словенског порекла), а издваја се невелик број турцизама, и они се углавном везују за деобу дана и ноћи: *бирземан, заман, екендија / икундија, акшџм, собајле*.

V

„Свето и профано представљају два начина бивствовања у свету, две егзистенцијалне ситуације, које је човек преузео током своје историје.“ (Елијаде 2003: 71). Све овде представљене разноврсне речи из народног говора сведоче о томе каква је народна представа о времену као трајању, о начинима на које се то трајање све може сврховито рашчланити и о периодима током године који се издвајају по нечему што никако не ваља занемарити, дакле – о значају доба дана и годишњих доба за живи свет у најближем окружењу човека из традиционалне сеоске заједнице, а пре свега – о важној и поштованој подели на дане у које се *работи* и на оне који се *светкују*. И управо стога, овом приликом представљеној збирци речи – сачињеној по основу туђег, дугог и приметног, а више но корисног труда – приписујем и следеће запажање Н. И. Толстоја: „Народни језик, наречја, народни обреди, представе и свеукупна народна духовна култура, заједно с елементима материјалне културе у њу укљученим, представљају јединствену целину, и с научне тачке гледишта, и у представама носилаца те културе“ (Толстој 1995: 54).

У тимочкој области забележен је и израз *непóчетни дни́*, а то су они дани у које не ваља почињати никакав посао. Уколико се вратимо само мало у прошлост нашега народа, дознаћемо и следеће: „Сваком дану су понаособ принадежила одређена својства која му је народ приписивао. (...) Народ их дели на *срећне* и *несрећне* за почетак и свршетак послова, па су, тако, најчешћи срећни дани: понедељак, среда и четвртак, а несрећни уторак, петак и субота“ (Недељковић 1990: 66). А у далекој прошлости такође налазимо „образац“ по коме се ваљало владати ако су се желели добар принос и приплод, па и успешна женидба — Хесиод наводи који су то срећни и несрећни дани у месецу за обављање одређених послова и доношење значајних одлука: *Тринаестог, када је месец у расту, тад немој / Са сетвом почет', тад биљке хранит' најбоља ствар* итд. (Хесиод 2006: ст. 780–781).

„Оно што човека у савременом друштву посебно одликује од његових предака јесте чињеница да је постао све свеснији времена. У тренутку кад се пробудимо из сна обично се питамо колико је сати. Током наше устаљене свакодневне делатности ми стално бринемо о времену и увек гледамо на своје часовнике или цепне и ручне сатове“ (Витроу 1993: 31) Данас стално журимо и стално каснимо, стално се трудимо да надокнадимо – незнано ни где ни када – изгубљено време, и опет смо у сталној доцњи, те све чешће понављамо да нисмо више *господари свога времена* (као да смо па господари нечијег туђег!?). И као што знамо, а заборављамо, да на *љуту рану* иде само *љута трава*, тако нас једино поимање, а пре свега прихватање чињенице да временом никада и никако не можемо загосподарити (ко је још добио *трку с временом*) може довести до свођења на праву „меру“ нашег и свачијег времена, ону коју засад – чини се – стално губимо управо током трагања за (не прустовским) изгубљеним временом, јер наши покушаји да време сустигнемо и да се тако са заостатком у времену изборимо само чине да нам оно све више измиче. О том давнашњем, природном животном ритму, ономе у коме је било важно да се посао на имању обави *за видела* и у коме се непогрешиво знало када је *ручково време* и без часовника, сведочи пословица из пиротског краја³³ која звучи готово као стих, а свакако је поука: *Вре́ме си врему́је, путник си путу́је...*

Извори

- Врање 2011 – Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање: Аурора.
- НК 2004 – Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник*, LI, Београд, 313–688.
- НК 2007 – Властимир Јовановић, *Додатак Речнику села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник*, LIV, Београд, 403–520.
- Тимок 2008 – Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.

³³ Пословица је забележена као илустрација уз лексему *врему́је* 'трајати, протицати (време)' у *Речнику пиротског говора*, Том I (А–Њ), аутора Драгољуба Златковића, који је објављен од стране Службеног гласника у Београду 2014. године.

Литература

- Бандић, Душан. 1991. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: НОЛИТ.
- Бартмињски, Жежи. 2011. *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*. Београд: SlovoSlavia.
- Бошњаковић, Жарко. 2006а. Лексичка и граматичка средства којима се именује сукцесија година у словенским и балканским језицима. *Probleme de filologie slavă*, XIV, 27–40.
- Бошњаковић, Жарко. 2006б. О именовању дана у недељи, U *Susret kultura*, Zbornik radova, 571–576. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Бошњаковић, Жарко. 2006в. О употреби имена годишњих доба у динамичким конструкцијама моционог и итеративног типа у јужнословенским и балканским језицима. *Zora 44: Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*, 191–204.
- Витроу, Ц. Ц. 1993. *Време кроз историју*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Грковић-Мејдор, Јасмина. 2008. О когнитивним основама семантичке промене. У *Семантичка проучавања српског језика*, 49–63. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности.
- Елијаде, Мирча. 2003. *Свето и профано*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2004. Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима. *Гласник Етнографског института САНУ*, ЛП, 257–266.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2005. Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу. У *Србија и савремени процеси у Европи и свету*, Зборник радова, 439–442. Београд: Географски факултет и др.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2010. *Хлеб у календарским празницима и обичајима*. У *Традиционална естетска култура: хлеб*, Зборник радова, 189–202. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу.
- Ивић, Милка. 1955–6. Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог*, XXI, 165–214.
- Ивић, Милка. 2008. О когнитивним приступима изразу *данас*. У *Lingvistički ogledi*, 106–109. Београд: Библиотека XX век.
- Игњатовић, Душанка. 1961–1962. О временским прилозима типа *данас*, *ноћас*, *летос*, *зимус* и сл. *Зборник за филологију и лингвистику*, IV–V, 95–102.
- Јанковић, Ненад Ђ. 1951. *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*. Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука (Српски етнографски зборник, Књига LXIII, Друго одељење: Живот и обичаји народни, Књига 28).
- Јовановић, Владан. 2010. *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Монографије 9. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Кашић, Јован. 1977. Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7, 159–164.
- Клајн, Иван. 2003. Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. II део – Суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Милорадовић, Софија. 1999 (2001). Почетак од краја. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, 457–461.
- Недељковић, Миле. 1990. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Петровић, Драгољуб. 2015. Две лексичке белешке. *Језик данас*, Година XI, Број 5–6, 1–3.
- Ружић, Владислава. 2016. Семантичка и синтаксичка валентност именице *време*. У *Језик, književnost, značenje: Jezička istraživanja*, В. Мишић Илић, В. Лопчић (ur.), 43–59. Ниш: Филозофски факултет.
- РСЈ 2011. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СМ 2001. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Редактори: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. Београд: Zepet Book World.
- СМР 1998. Ш. Кулишић / П. Ж. Петровић / Н. Пантелић. *Српски митолошки речник*. Друго допуњено издање. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Толстој, Н. И. 1995. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.
- Федосјук, Ју. А. 2001. *Что непонятно у классиков или Энциклопедия русского быта XX века*. 4-е изд. Москва: Флинта – Наука.
- Хесиод. 2006. *Послови и дани*. Са старогрчког превео, поговор и коменатре сачинио Марко Вишић. Београд: Издавачка кућа „Драганић“.

Sofija Miloradović

**THE NAMING OF TIME
IN PRIZREN-TIMOK VERNACULARS**
Based On The Material from the Dialect Dictionaries of Vranje,
Niška Kamenica and Timok

Summary

The traditional way of life in rural communities ran its course in accordance with nature and its laws, and its segments alternated within the triad consisting of the everyday, Sunday, and the holiday. The corpus for this paper presents lexemes extracted from three dialect dictionaries of the Pizren-Timok area, which present all three dialects of the Prizren-Timok dialect area. The semantic units formed for this occasion (1. Time and its segments, 2. The year and its segments, 3. Days and parts of day and night, 4. Days and periods of the yearly cycle of holidays, the life cycle and the *slavas* (patron saint days), 5. Naming of ritual foods, 6. Naming of humans, 7. Naming of animals, 8. Naming of plants), with the key word – *time*, testify, in a particular way, of the important things in the life of a traditional village community and affirm that its members always attempted to act as functionally as possible with regard to the time – the shift of day and night, the change of seasons, workdays and holidays.

sofija.miloradovic@sanu.ac.rs